

УДК 811.161.2:373.3

DOI 10.31339/2413-3329-2018-2(8)-170-172

Чупріна Олена Вадимівна,
аспірант,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

МЕТОДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті представлено аналіз методів розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови в початкових класах. Особлива увага приділяється традиційним та інноваційним методам, які є актуальними в умовах становлення та розвитку Нової української школи. Автор обґрунтовує доцільність використання мультимедійних технологій в практиці початкового навчання, що покликані оптимізувати процес розвитку мовлення молодших школярів.

Ключові слова: метод, розвиток зв'язного мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєва вправа, мультимедійні технології.

Постановка проблеми. Оновлена система освіти, зокрема початкової, характеризується фундаментальними змінами та переходом на новий рівень становлення й розвитку. Сучасна початкова школа працює за новим Державним стандартом, оновленими програмами, враховуючи концептуальні засади реформування середньої школи («Нова українська школа»). Першою ключовою компетентністю нової української школи є спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Оволодіння зазначеною компетентністю реалізується через види мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), чим і обумовлений комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови у початковій школі. Актуальною залишається проблема розвитку зв'язного мовлення учнів першого та другого циклів навчання. Особливої уваги потребує лінгводидактичне підґрунтя розвитку зв'язного мовлення – методи, які реалізуються в індивідуальній, парній, груповій, колективній формах навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «розвиток мовлення» з'явився лише на межі XIX—XX ст. у Є. Тихеєвої, А. Алферова, В. Вахтерова, Н. Соколова. Двадцять століття можна назвати століттям методики розвитку мовлення (К. Бархін, М. Закожурникова, М. Львов, Н. Політова, М. Рождественський та ін.). Існують усталені класифікації методів навчання: за рівнем і характером пізнавальної активності учнів (І. Лернер, М. Скаткін), за джерелами знань (Є. Голант, Д. Лордкіпанідзе, С. Шаповаленко), за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці (О. Біляєв, Є. Дмитровський, С. Чавдаров та ін.), за особистісно-діяльнісним підходом (Ю. Бабанський, В. Красевський, А. Хуторський) тощо.

Заслугує на увагу поділ методів за компетентнісно-цільовим принципом, запропонований О. Кучерук (когнітивні, практичні, герменевтичні, креативні, комунікативні). Класифікація представлена у вигляді п'яти груп за трьома рівнями: формування мовної компетентності; формування мовленнєвої компетентності на базі текстового підходу; формування комунікативної компетентності на основі ситуативного підходу. О. Кучерук визначено такі групи методів: 1) методи, спрямовані на оволодіння мовними знаннями; 2) методи, спрямовані на формування навчально-мовних та правописних умінь, навичок; 3) методи, спрямовані на формування мовленнєвих знань і розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності; 4) методи, спрямовані на формування мовленнєвих знань та розвиток продуктивного мовлення; 5) методи формування комунікативної компетентності [1, с. 332–333].

Мета статті: аналіз методів розвитку зв'язного мовлення та визначення особливостей їх застосування на уроках української мови в початковій школі.

Результати дослідження. Загальноприйнятим у сучасній дидактиці є визначення *методів* як способів упорядкованої взаємної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на розв'язання навчально-виховних завдань (А. Алексюк).

Першим в історії початкової шкільної мовної освіти методом, спрямованим на оволодіння мовленням, був *метод заучування готових зразків*, який використовується й сьогодні.

Другим є метод використання давньої риторики. У XIX ст. поступово вводилися мовленнєві теми, запозичені з курсу риторики. Вони були пов'язані з дитячими розповідями, творами, переказами, бесідами на основі таких аспектів: тема тексту, розкриття теми, типи текстів (розповідь, опис, міркування), види описів, створення творів на основі власних спостережень і досвіду та ін. Методистами того часу були розроблені системи: логіко-стилістичних вправ (К. Ушинський), розповідей і творів (Н. Бунаков), аналізу літературних зразків (В. Водовозов), творів за картинками (Д. Тихомиров) та ін.

До специфічних методів формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови віднесено: методи формування мовленнєвої текстової компетентності, спрямовані на поступове формування мовленнєвих знань і розвиток видів мовленнєвої діяльності (метод спрямованого читання й обмірковування, метод смислового бачення тексту, метод бесіди за змістом сприйнятого тексту, метод проєктів, складання історій за допомогою сюжетних малюнків, есе, гра та ін.); методи формування мовленнєвої комунікативної компетентності (діалогівання, рольова гра, кейс-метод та ін.). У результаті багатовікового досвіду в другій половині XX ст. чітко окреслилися три групи методів розвитку мовлення: *імітаційні, комунікативні і метод конструювання тексту*.

Імітаційні методи (методи наслідування) ґрунтуються на тому, що мова передається з покоління в покоління і засвоюється дитиною шляхом наслідування. У школі зразками для наслідування стають літературні твори. Різні за змістом, жанрами, стилями, вони дають можливість активізувати всі пласти лексики, всі типи синтаксичних конструкцій. Текст-зразок виконує роль основної складової в загальному широкому потоці мовного впливу на дітей – впливу мовленнєвого середовища на формування мовного чуття.

Імітаційні методи охоплюють такі види діяльності: аналіз зразків текстів, синтез власних мовних конструкцій, пошукову діяльність – добір слів та інших мовних засобів, моделювання зразків текстів, конструювання за моделями речень і текстів, узагальнення, формулювання правил, усні і письмові перекази.

Методи розвитку мовлення «за зразком» мають широкий набір прийомів і вправ: це різні види усних і письмових переказів прочитаних чи прослуханих текстів (докладний, стислий, вибірковий, з творчим доповненням і змінами), поділ тексту на частини, добір заголовків до виділених частин, складання плану прочитаного чи прослуханого тексту, спостереження за виражальними мовними засобами, вжитими в тексті, тощо. До імітаційних методів належать і менш об'ємні вправи: побудова речень і частин тексту за аналогією, відпрацювання вимови, інтонації, пауз, наголосів за зразком учителя.

«За зразком» учні працюють над різними жанрами і типами текстів (описом, розповіддю, міркуванням); стилістичними, композиційними і змістовими особливостями оповідання, замітки до газети, відгуку про прочитану книжку, переглянутий фільм; над складанням таких ділових текстів: оголошення, запрошення, лист, привітання тощо.

Імітативні методи не є самодостатніми, вони лише готують учнів до навчання за іншими методами розвитку мовлення.

Комунікативні методи розвитку мовлення ґрунтуються на комунікативній функції мови, тобто її призначенні бути засобом спілкування, комунікації, а також самовираження.

Комунікативні методи передбачають ряд *вимог до висловлювань учнів*:

1) усі висловлювання учнів мають бути мотивованими – виникати в разі потреби щось сказати, написати, вступити з кимось у контакт, поділитися своїми думками і почуттями. Ця потреба виникає під час природних чи створених штучно (з навчальною метою) мовленнєвих ситуацій: діалогів, суперечок, обговорень, ролевих ігор, листування, бесід на екскурсіях і прогулянках;

2) автор висловлювання (усного і писемного) повинен добре розуміти те, про що він буде говорити, тобто володіти достатньою, достовірною і важливою інформацією. Її необхідно відібрати, систематизувати, структурувати, підпорядкувати авторському задуму;

3) мета комунікації буде досягнута за умови достатнього володіння її учасниками широким спектром мовних засобів: багатим активним словником, умінням швидко і правильно утворювати граматичні форми, будувати речення і зв'язувати їх у текст, добирати оптимальні засоби мови для конкретної комунікативної ситуації;

4) висловлювання учня повинно бути комусь потрібним, тобто мати адресата. Тому на кожне запитання він має отримати відповідь, його розповідь має бути почута, письмовий твір – прочитаний хоча б однією людиною, висловлена думка – обговорена, лист – прочитаний, відповідь – оцінена.

Комунікативні методи мають свої прийоми, засоби навчання за допомогою яких здійснюється: створення мовленнєвих ситуацій; накопичення матеріалу для мовлення під час екскурсій, походів, ролевих ігор, спостережень тощо; організація різних видів діяльності, які створюють потребу у спілкуванні; ведення записів, щоденників; створення казок, історій; читання прозових творів, віршів.

Комунікативні методи спрямовані на формування вмінь самостійно продукувати висловлювання (починаючи з окремих реплік і закінчуючи текстом) з певною комунікативною метою. Ці методи називають *комунікативно-творчими*. Вони передбачають систему вмінь, які реалізуються в процесі різноманітних усних і письмових мовленнєвих вправ.

Виділяють сім груп таких умінь:

1) уміння, пов'язані з темою твору, її розумінням і розкриттям;

2) уміння підпорядковувати свій твір певному задуму, виражати в ньому свою думку, позицію, емоції, ставлення;

3) уміння збирати, накопичувати матеріал, розмежовувати головне й другорядне відповідно до теми і задуму;

4) уміння систематизувати матеріал, обдумувати й складати план, працювати над композицією;

5) уміння у сфері мовної підготовки тексту;

6) уміння будувати текст, в усній формі імпровізувати, в письмовій — записувати без помилок, поділяти на абзаци;

7) уміння вдосконалювати написане, редагувати.

Комунікативні методи тісно пов'язані з імітативними і методом конструювання тексту.

Метод конструювання тексту ґрунтується на дидактичній закономірності: нові уміння і способи діяльності учня формуються на основі правил, закономірностей, тобто мають теоретичну основу. Він передбачає практичне застосування теоретичних знань з орфоєпії, орфографії, лексики, граматики, стилістики. Метод конструювання тексту реалізується значною кількістю прийомів і типів завдань. Більшість із них виконують підготовчу і допоміжну функції. *Прийоми* розподіляються за групами:

1) словникова робота (тлумачення значень слів, добір антонімів і синонімів, робота зі словниками тощо);

2) робота над словосполученнями (складання словосполучень з конкретним словом, перевірка сполучуваності слів на основі мовного чуття і т. ін.);

3) робота над реченням (складання, інтонування, редагування речень тощо);

4) логічна робота (побудова узагальнень, міркувань, доведень, виправлення логічних помилок у тексті тощо);

5) вправи з теорії тексту (відпрацювання типів зв'язку в тексті, складання текстів різних типів і стилів тощо).

Усі три групи методів існують у тісному взаємозв'язку, доповнюють одна одну і в поєднанні складають основу системи розвитку мовлення молодших школярів. Вагоме значення в роботі з розвитку мовлення учнів початкових класів відведено таким *наочним методам*, як: спостереження, екскурсії, екскурсії-огляди, розглядання предметних та сюжетних ілюстрацій, перегляд діафільмів, кінофільмів, мультимедійних презентацій, телепередач, дидактичні ігри з наочною. Використання цих методів відповідає дидактичному принципу наочності і наочно-дієвому та наочно-образному характеру мислення учнів.

На заняттях з навчання грамоти, розвитку зв'язного мовлення використовують *моделювання* як наочно-практичний метод. Доступність методу моделювання розкрито психологами О. Запорожцем, Л. Венгером, М. Поддяковим, Д. Ельконіним. В основу моделювання покладено принцип заміщення реальних предметів іншими предметами, зображеннями, знаками. Діти оволодівають умінням заміщувати об'єкт у грі. Це дає можливість спроектувати ці вміння у навчання й застосовувати моделі. Так, діти молодшого шкільного віку за допомогою схеми та фішок оволодівають умінням відтворити звукову, складову модель слова, графічно зобразити словесний склад речення, позначити схематично структуру дійових осіб розповіді. Добір методу залежить від дидактичної мети навчання і змісту освітньої роботи.

У практичній діяльності всі означені методи не використовуються ізольовано, а здебільшого в різних комбінаціях один з одним. Залежно від змісту навчального матеріалу та вікових особливостей дітей перевагу надають тому чи іншому методу.

Оптимізують реалізацію більшості методів навчання, контролю та активізують пізнавальну діяльність учнів на якісно новому рівні мультимедійні технології. Практичне застосування засобів мультимедіа сприяє вдосконаленню або навіть частковій заміні в навчальному процесі таких класичних методів навчання, як: методи усного викладу навчального матеріалу (розповідь, пояснення тощо), методи наочного і практичного навчання; методи закріплення отриманих знань, методи самостійної роботи, методи контролю та перевірки знань [2, с. 59].

Упродовж багатьох років учителі початкових класів практикують інтерактивні методи для поліпшення навчання учнів, зокрема й творчі способи роботи з класом, утримуючи при цьому своїх учнів продуктивно зайнятими. До цих методів належать створення педагогами прості електронні ігри. Комп'ютер, Інтернет, а також різні електронні технології додали навчання зацікавлення та створили нові можливості поєднання ресурсів для викладання в початкових класах [3, с. 31].

Л. Паршина наголошує: мультимедійні засоби мають великий креативний потенціал, що постійно розвивається, дає змогу знаходити різноманітні цінні та дієві форми й методи самореалізації, сприяє реалізації принципів навчання. Мультимедійні засоби навчання мають потужний емоційний заряд, спонукають до пізнавальної діяльності, завдяки одночасному впливу на учня графічної, аудіовізуальної й візуальної інформації, доступності інформації за допомогою гіперпосилань [4, с. 37–38].

А. Петренко до особливих ознак мультимедіа відносить: 1) інтеграцію в одному програмному продукті багатозначних видів інформації – як традиційних (текст, таблиці, ілюстрації та інше), так і оригінальних (мова, музика, відеофільми, анімації та інше); інтеграція відбувається за допомогою комп'ютера, використання різноманітних пристроїв відтворення інформації (мікрофона, аудіосистеми, CD-ROM-програвача, телевізора, електронних

музичних інструментів); 2) роботу в реальному часі, оскільки на відміну від тексту і графіки, статичних за своєю природою, аудіо- й відеосигнали постають лише в реальному часі; 3) новий рівень інтерактивного спілкування «людина – комп'ютер», коли в процесі діалогу користувач одержує велику й різноаспектну інформацію, що сприяє поліпшенню умов навчання, роботи чи відпочинку [5, с. 7–8].

О. Данилова, В. Манако, Д. Манако обґрунтовують доцільність застосування мультимедіа, керуючись трьома навчальними цілями:

- пізнавальними (використання візуальних і відео стимулів допомагає сприймати представлений матеріал);
- психомоторними (інструмент для урізноманітнення світогляду);
- емоційними (сила яскравого зображення й діалогової участі суб'єкта навчання збільшують його повноцінність в емоційній сфері).

Мультимедійні технології дають можливість викладачам урізноманітнювати методи та організаційні форми навчання. Для цього напрямку досліджень характерне створення педагогічних технологій і методичних систем навчання, орієнтованих на формування вмінь провадити навчальну діяльність із

використанням сучасних методів і засобів навчання, засобів інформаційної взаємодії й комунікації [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах становлення та розвитку Нової української школи залишаються актуальними різні аспекти проблеми застосування традиційних методів розвитку мовлення учнів. Але використання мультимедійних технологій у навчальному процесі оптимізує його перехід до якісно нового рівня, позитивно впливає на мотивацію школярів до навчальної діяльності, підвищує рівень їхньої спроможності й активності у виборі методів виконання завдань, що постають перед ними. Мультимедіа сприяють реалізації педагогічних цілей, інтегруючись у навчальний процес і взаємодіючи з його компонентами – змістом, формами й методами навчання. Використання в навчальному процесі мультимедіа створює умови для успішного досягнення педагогічних цілей освітнього процесу. Раціональне комплексне застосування посилює їх ефективність у реалізації форм і методів та засобів, добір яких необхідно здійснювати з урахуванням індивідуально-вікових інтересів, особливостей мети, цілей і змісту навчання.

Окреслення теоретичних засад застосування оптимальних методів навчання української мови цілком закономерно потребує багатоаспектного аналізу проблеми розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів.

Список використаних джерел

1. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 270 с.
2. Коляго А. Л. Формирование коммуникативных умений будущего учителя средствами мультимедиа в процессе изучения иностранного языка : Дисс. ... на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Коляго Анна Леонидовна. – Йошкар-Ола, 2009. – 227 с.
3. Doe Charles. A Look At... Elementary Resources // MultiMedia Internet Sch. – 2008. – №6. – Р. 31–34.
4. Паршина Л. Г. Педагогические условия формирования компетенций студентов педвуза в процессе освоения мультимедиа : дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Паршина Лариса Геннадьевна. – Саранск, 2008. – 222 с.
5. Мультимедиа / Под. ред. Петренко А. И. – К.: Торговоиздательское бюро BHV, 1994. – 272 с.
6. Пінчук О. П. Дидактичний аспект проблеми визначення мультимедіа в освіті / О. П. Пінчук // Наукові записки. Серія педагогічні та історичні науки. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова. – 2006. – Bun. LXIV (64). – С.178–184.

References

1. Kucheruk, O. A. 2011. *Systema metodiv navchannya ukrayins'koyi movy v osnovniy shkoli: teoriya i praktyka [System of teaching methods of the Ukrainian language in the basic school: theory and practice]*. Zhytomyr: Ed. at ZSU named I. Franko.
2. Kolyaho, A. L., 2009. *Formyrovanye kommunykativnykh uchenyy budushcheho uchytelya sredstvamy mul'tymedy v protsesse yzuchenyua ynostrannoho yazyka [Formation of the communicative teachings of the future teacher by means of multimedia in the process of learning a foreign language]*. Candidate of Pedagogical Sciences. Yoshkar-Ola.
3. Doe, Charles, 2008. A Look At... Elementary Resources. *MultiMedia Internet Sch*, 6, pp. 31-34.
4. Parshyna, L. H., 2008. *Pedahohycheskye uslovyuya formyrovanyya kompetentsyy studentov pedvuza v protsesse osvoenyua mul'tymedy [Pedagogical conditions of formation of students competencies of a teacher training university in the process of mastering multimedia]*. Candidate of Pedagogical Sciences. Saransk.
5. Petrenko, A. Y. ed. 1994. *Mul'tymedy [Multimedia]*. Kiev: Trade Publishing Bureau BHV.
6. Pinchuk, O. P., 2006. *Dydaktychnyy aspekt problemy vyznachennya mul'tymedy v osviti [Didactic aspect of the problem of definition of multimedia in education]*. *Scientific notes. Series "Pedagogical and Historical Sciences"*, 64, pp.178-184.

В статті представлено аналіз методів розвитку зв'язної мови на уроках української мови в початкових класах. Особливу увагу приділено традиційним і інноваційним методам, які актуальні в умовах становлення і розвитку Нової української школи. Автор обґрунтовує доцільність використання мультимедійних технологій в практиці початкового навчання, призначеної оптимізувати процес розвитку мови молодших школярів.

Ключові слова: метод, розвиток зв'язної мови, мовна діяльність, мовна практика, мультимедійні технології.

The article presents the analysis of the methods of the development of coherent speech in Ukrainian lessons in elementary classes. Special attention is paid to the traditional and innovative methods in context of the formation and development of the New Ukrainian School. The use of multimedia in the learning process creates appropriate conditions for the fuller achievement of the pedagogical goals of the educational process. The author stresses that rational integrated application enhances their effectiveness in implementing forms and methods and tools, the selection of which must be carried out taking into account the individual-age interests, features of the purpose, goals and content of studying. In such conditions of formation and development of the New Ukrainian school, the use of traditional methods of student speech development remains relevant. The use of multimedia technologies in the educational process optimizes its transition to a qualitatively new level, positively affects the motivation of students to study activities, increases their ability and activity in choosing methods to perform the tasks that face them. The outline of the theoretical basis for the application of optimal methods of teaching the Ukrainian language quite naturally requires a multidimensional analysis of the problem of the development of coherent speech for elementary school students.

Key words: method, development of coherent